

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

NUTQ JARAYONIDA NOVERBAL MULOQOTNING MAZMUNIIY TAVSIFI VA UNING PEDAGOGIK OMILLARI

Abduvaliyeva Nodira Alisherovna
Fargʻona davlat universiteti, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada noverbal muloqotning mazmun-mohiyati, uning tarkibiy unsurlari hamda pedagogik jarayondagi ahamiyati yoritiladi. Noverbal muloqot soʻzsiz amalga oshiriladigan kommunikatsiya shakli sifatida talqin qilinib, yuz ifodasi, imo-ishora, tana tili, koʻz harakati, ovoz ohangi, fazoviy masofa va tashqi koʻrinish kabi vositalarning axborot uzatishdagi oʻrni tahlil qilinadi. Maqolada noverbal signallar insonning his-tuygʻusi, kayfiyati, munosabati va niyatini ifodalashda muhim vosita ekani, ayrim hollarda verbal xabardan ham kuchliroq taʼsir koʻrsatishi asoslanadi. Shuningdek, noverbal muloqotning madaniy kontekstga bogʻliqligi, yaʼni turli jamiyatlarda bir xil imo-ishora va harakatlarning turlicha talqin qilinishi masalasi yoritiladi. Pedagogik nuqtayi nazardan oʻqituvchi va oʻquvchi oʻrtasidagi noverbal muloqot sinf muhitini boshqarish, oʻquvchi diqqatini jalb qilish, qiziqish va qarama-qarshilik signallarini anglash hamda dars samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida baholanadi. Maqolada noverbal vositalardan ongli va maqsadga muvofiq foydalanish oʻqituvchining kommunikativ kompetensiyasi va pedagogik mahoratini kuchaytirishi taʼkidlanadi.

Kalit soʻzlar: noverbal muloqot, noverbal kommunikatsiya, tana tili, mimika, imo-ishora, koʻz kontakti, yuz ifodasi, ovoz ohangi, proksemika, pedagogik muloqot, sinfdagi kommunikatsiya, oʻqituvchi mahorati, kommunikativ kompetensiya, madaniy kontekst, taʼlim samaradorligi..

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ПРОЦЕССЕ РЕЧИ И ЕЁ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

Абдувалиева Нодира Алишеровна
Ферганский государственный университет, доцент

Аннотация

В данной статье раскрываются сущность и содержание невербальной коммуникации, ее основные компоненты и значение в педагогическом процессе. Невербальная коммуникация рассматривается как форма общения без слов, а роль таких средств, как мимика, жесты, язык тела, движения глаз, интонация голоса, пространственная дистанция и внешний вид, анализируется в передаче информации. В статье обосновывается, что невербальные сигналы являются важным средством выражения чувств, настроения, отношения и намерений человека, а в ряде случаев оказывают более сильное воздействие, чем вербальное сообщение. Также освещается зависимость невербального общения от культурного контекста, то есть различная интерпретация одинаковых жестов и движений в разных обществах. С педагогической точки зрения невербальное общение между учителем и учащимися оценивается как важный фактор управления атмосферой в классе, привлечения внимания учащихся, распознавания сигналов интереса и сопротивления, а также повышения эффективности урока. Подчеркивается, что осознанное и целесообразное использование невербальных средств усиливает коммуникативную компетентность и педагогическое мастерство учителя.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, невербальное общение, язык тела, мимика, жест, зрительный контакт, выражение лица, интонация голоса, проксемика,

педагогическое общение, коммуникация в классе, мастерство учителя, коммуникативная компетентность, культурный контекст, эффективность обучения.

THE CONTENT CHARACTERISTICS OF NONVERBAL COMMUNICATION IN THE SPEECH PROCESS AND ITS PEDAGOGICAL FACTORS

Abduvaliyeva Nodira Alisherovna
Fergana State University, Associate Professor

Abstract

This article examines the essence and content of nonverbal communication, its main components, and its significance in the pedagogical process. Nonverbal communication is considered a form of communication without words, and the role of such means as facial expressions, gestures, body language, eye movements, vocal intonation, spatial distance, and appearance is analyzed in information transmission. The article substantiates that nonverbal signals are an important means of expressing a person's emotions, mood, attitude, and intentions, and in some cases they have a stronger impact than verbal messages. It also highlights the dependence of nonverbal communication on cultural context, that is, the different interpretation of the same gestures and movements in different societies. From a pedagogical perspective, nonverbal communication between teachers and students is evaluated as an important factor in managing classroom atmosphere, attracting students' attention, recognizing signals of interest and resistance, and increasing lesson effectiveness. It is emphasized that conscious and purposeful use of nonverbal means strengthens the teacher's communicative competence and pedagogical mastery. As a result, scientific and practical conclusions are drawn about the need for in-depth study and implementation of nonverbal communication in educational practice.

Keywords: nonverbal communication, nonverbal interaction, body language, facial expression, gesture, eye contact, facial expressions, vocal intonation, proxemics, pedagogical communication, classroom communication, teacher mastery, communicative competence, cultural context, teaching effectiveness.

Noverbal muloqot – bu soʻzlarsiz, yaʼni ogʻzaki til ishlatilmasdan amalga oshiriladigan kommunikatsiya shaklidir. U insonlar oʻrtasidagi oʻzaro anglashuvning asosiy qismi boʻlib, yuz ifodalari, harakatlar, imo-ishoralar, tana tili, koʻz harakati va ovoz ohangi kabi elementlarni oʻz ichiga oladi. Noverbal muloqot insonning his-tuygʻulari, niyatlari va kayfiyatini aniq va samarali tarzda ifodalashda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi. Koʻplab tadqiqotlarga koʻra, soʻzli muloqot mazmunining asosiy qismi juda kichik foizni tashkil etsa, aksariyat maʼno aynan noverbal ifodalar orqali tushuniladi. Noverbal kommunikatsiya insonning muloqot jarayonida hissiy jihatdan qanday holatda ekanini koʻrsatadi. Masalan, yuz ifodalari, oʻziga xos imo-ishoralar yoki tana harakati yordamida odamlar quvonch, gʻazab, xavotir yoki qiziqish kabi hissiyotlarni bildirib bera olishadi. Bu esa soʻzsiz tushunishni osonlashtiradi, muloqotni yanada samimiy va mazmunli qiladi. Ayniqsa, yosh bolalar yoki til bilan cheklangan kishilar bilan aloqa qilishda noverbal vositalar muhim ahamiyatga ega boʻladi. Tana tili – noverbal muloqotning eng keng qamrovli va murakkab qismi hisoblanadi. U boshning qimirlatilishi, qoʻl-harakatlari, oʻtirish uslubi, yuz va koʻzlarning qiyofasi kabi elementlardan iborat. Masalan, insonning qoʻllarini kesib qoʻyishi yoki oyoqlarini xuddi shunday holatda tutishi uyning yopiq, himoyada boʻlishi kabi signal beradi. Shu sababli, tana tilini toʻgʻri anglash va oʻzining noverbal ifodasini boshqarish muloqotni yanada muvaffaqiyatli qiladi.

Noverbal muloqot madaniyatga qarab farqlanadi va bu asosda uni tushunishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Ayrim madaniyatlarda baʼzi imo-ishoralar ijobiy maʼno keltirsa, boshqalarida ular nojoʻya yoki hatto haqorat sifatida qabul qilinishi mumkin. Misol uchun, bosh

qimirlatish bir jamoada tasdiqlash belgisi bo'lsa, boshqa joyda rad etish ma'nosini anglatishi mumkin. Shu bois, noverbal muloqotni to'g'ri talqin qilish uchun madaniy kontekstni yaxshi bilish zarur.

Noverbal muloqot shuningdek, shaxslararo munosabatlarning o'zaro samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. U yordamida insonlar bir-birlariga ishonch bildirib, suhbatning iliq muhitini yaratadi. Masalan, ko'z bilan muloqot qilish, samimiy tabassum, yengil teginish kabi noverbal signalalar ijobiy kayfiyat va yaxshi munosabatlarni mustahkamlaydi. O'qituvchilar, shifokorlar, rahbarlar kabi mutaxassislar aynan shu jihatga alohida e'tibor qaratishi lozim. Oxir-oqibat, noverbal muloqotni rivojlantirish va ongli tarzda qo'llash insonning shaxsiy va professional hayotida muvaffaqiyat kalitidir. Bunday ko'nikmalar insonning o'zini boshqalar bilan yanada samarali va to'g'ri anglashiga, shuningdek, murakkab vaziyatlarda o'z fikrini ishonch bilan yetkazishda yordam beradi. Shu sababli, nafaqat kundalik hayotda, balki ta'lim va ish faoliyatida ham noverbal muloqotni chuqur o'rganish va amaliyotda qo'llash katta ahamiyatga ega.

TAHLIL VA NATIJALAR

Muloqot hayotimizning ajralmas qismidir. Biz fikrlarimizni, his-tuyg'ularimizni, bilim, ko'nikma va g'oyalarimizni ifodalash uchun turli yo'llar bilan muloqot qilamiz. Odatda muloqot nutq va tovushlar bilan bir xil deb taxmin qilinadi, ammo muloqot aslida bilimlarni og'zaki va og'zaki bo'lmagan uzatishning kombinatsiyasidir. Muloqot inson hayoti uchun markaziy bo'lgan barcha insoniy aloqalarning asosidir. Odamlar turli yo'llar bilan muloqot qilishadi. Eng muhim yo'llardan biri, albatta, til orqali. Uzoq vaqt davomida biz inson muloqoti haqida gapirganimizda, faqat til darhol ko'z oldimizga keladi, noverbal muloqot esa ko'p jihatdan e'tibordan chetda qoladi. Aslida, noverbal muloqot insonning ijtimoiy xulq-atvorida juda muhim rol o'ynaydi. Uning ahamiyati kommunikatsiya nazariyotchilari tomonidan to'liq hisobga olingan. Jon Stoker aytganidek, muloqotning 93 foizi noverbal xatti-harakatlar va ohang orqali sodir bo'ladi., muloqotning atigi 7 foizi so'zlardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Bi Jiwan ta'kidlashicha, g'arb olimlari sinfda o'qitishda noverbal muloqotning roli o'quvchilarni o'qitish uchun rasmiy o'qitishdan ko'ra kattaroq deb hisoblashadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilar sinfda o'qitishni yaxshilash uchun noverbal muloqotdan foydalanishni o'rganishlari shart. Muloqot so'zdan ko'ra muhimroq bo'lib, o'qituvchilar sinfda yuborayotgan va qabul qilayotgan og'zaki bo'lmagan xabarlarni tushunishlari muhimdir.

MUHOKAMA

Noverbal muloqot manba [so'zlovchi] va uning atrof-muhitdan foydalanishi natijasida yuzaga keladigan hamda manba yoki qabul qiluvchi [tinglovchi] uchun potensial xabar qiymatiga ega bo'lgan muloqot muhitidagi noverbal stimullarni o'z ichiga oladi. Asosan, bu og'zaki so'zlardan foydalanmasdan turli usullar bilan xabarlarni yuborish va qabul qilishdir. U ham qasddan, ham beixtiyor sodir bo'ladi. Ko'pchilik ma'ruzachilar va tinglovchilar buni anglamaydilar. Noverbal muloqotga tovushlar, imo-ishoralar, tana harakatlari, ko'z bilan aloqa, yuz ifodasi, ovoz balandligi yoki ohangi, fazoviy masofa, shaxsning ko'rinadigan xatti-harakatlari, holatlari va kiyinishi kiradi. Dileo ismli olim fikriga ko'ra, til muloqotning barcha shakllarini o'z ichiga oladi: yig'i, yuz ifodasi, imo-ishoralar, teginish, qichqirish, shuningdek, nutq va yozish. Muloqot jarayonida hamma narsa, shu jumladan moddiy obyektlar va jismoniy makon gapiradi, lekin faqat nutq tovushlari yoki og'zaki ishlab chiqarish kuzatiladi, Noverbal nutq so'zlarning ma'nosini kuchaytiradi. Notiq noverbal muloqot yordamida tinglovchilarning qiziqishi oshirishi mumkin. Ko'pincha noverbal muloqot ongsiz ravishda sodir bo'ladi. Odamlar og'zaki muloqotdan tashqari, og'zaki bo'lmagan imo-ishoralar ham kuchli xabar uzatishini bilmaydilar. Tana tili, ko'z kontakti, tashqi ko'rinish va ovoz ohangi auditoriyaga mazmunli ma'lumot beradi va bular noverbal muloqot deb hisoblanadi.

Novebal muloqot kuchliroq. Masalan, ona bolasidan "Ovqatlandingmi?" deb so'raganda

bola ogʻzaki “Ha” deb javob beradi, lekin boshini oʻngdan chapga qimirlatsa va “Yoʻq” degan javobni beradi. Ona bolaning noverbal xabarini qabul qiladi va verbal xabarni eʼtiborsiz qoldiradi. Eng umumiy maʼnoda, bu soʻzlar bilan birgalikda yoki ulardan ajralgan holda muloqot qilish uchun ishlatiladigan belgi, signal yoki ishora. Imo-ishoralar yuz ifodalari, kiyim va tana harakatlarini oʻz ichiga oladi. Noverbal muloqot boʻyicha birinchi tadqiqotchilardan biri Rey Birdwhistell boʻlib, u 1952-yilda Kinesikaga kirish yozganida “kinesika” atamasini qoʻllagan, “Noverbal muloqot” birinchi marta 1955-yilda G.W.Hewes tomonidan ayrim postural odatlarning jahon taqsimoti yozganida ishlatilgan. Shundan soʻng Irving Goffmanning jamoat joylarida xulq-atvor “tana iborasi” atamasidan foydalangan. Bu, oʻz navbatida, 1971-yilda Yulius Fastning xuddi shu nomda yozgan kitobida hozirda keng tarqalgan “tana tili” iborasini qoʻllashiga olib keldi. Insoniyatning noverbal muloqot haqidagi bilimlari, agar Rey Birdwhistell dan boshqalar bu mavzuni oʻrganishga koʻproq vaqt ajratganlarida, yanada rivojlangan boʻlar edi. 1950-yillarda Birdwhistell bu muloqot usulini oʻrganayotgan yagona odam edi. Uning saʼy-harakatlari bizning bugungi kundagi bilimlarimiz va noverbal muloqotni tushunishimizga katta hissa qoʻshdi. Allan va Piz (2004) taʼkidlaganidek, 1950-yillarda tana tilini oʻrgangan birinchi tadqiqotchi Albert Mehrabian xabarning umumiy taʼsiri taxminan 7% ogʻzaki (faqat soʻzlar), 38% vokal (ovoz ohangi, fleksiya va boshqa tovushlarni oʻz ichiga olgan holda) va 55% noverbal ekanligini aniqladi. Ular Antropolog Rey Berdvistell noverbal muloqotni oʻrganish boʻyicha birinchi boʻlib “Kinesika” deb ataganligini taʼkilashadi. Birdwhistell esa odamlar oʻrtasida sodir boʻladigan ogʻzaki boʻlmagan muloqot miqdorini shunga oʻxshash baʼzi tahminlarni qilgan. Uning hisob-kitoblariga koʻra, oʻrtacha odam kuniga taxminan oʻn yoki oʻn bir daqiqa soʻzlaydi va oʻrtacha gap atigi 2,5 soniya davom etadi. Birdwhistell, shuningdek, biz 250 000 ga yaqin yuz ifodalarini yaratishimiz va tanib olishimiz mumkinligini taxmin qilgan. Ular noverbal muloqotning ahamiyatini chuqur anglashlari kerak, chunki noverbal xatti-harakatlar sinfdagi koʻplab xabarlarni yetkazadi va oʻqituvchilar uchun xabarni sinfga yetkazishda va oʻquvchilar yuborayotgan qiziqish yoki qarama-qarshilik xabarlarini tushunishda bebaho boʻladi. Ularning ijobiy noverbal signallari ham oʻqituvchining ruhiy holatiga, sinfdagi muhitga taʼsir koʻrsatishi, dars taʼsirini yanada yaxshilashi mumkin. Umuman olganda, oʻquvchilarning mavzuga boʻlgan qiziqishi va daxldorligini ularning boʻshashgan yuzlari va tabassumlaridan payqash mumkin. Shunday qilib, oʻqituvchi va oʻquvchilar oʻrtasidagi noverbal muloqot sinfda oʻqitishda muhim rol oʻynaydi, deb ayta olamiz.

XULOSA

Garchi noverbal muloqot inson xulq-atvorida markaziy oʻrin tutsa-da, u hali ham yaxshi tushunilmaydi. Xorijiy tillarni oʻqitish va oʻrganishga boʻlgan avvalgi yondashuvlar, masalan, asosan kommunikativ koʻnikmalarni emas, balki grammatik aniqlikni rivojlantirishga qaratilgan edi. Oliygoʻh ingliz tili oʻqituvchilari ilgari ingliz tili grammatikasi va leksikasiga eʼtibor qaratishgan, noverbal muloqotning amaliy qoʻllanilishidan bexabar boʻlishgan va shuning uchun talabalar oʻqituvchilarning maʼruzalari zerikarli ekanligini va ular koʻpincha ataylab yoʻqligini his qilishadi. Tilshunoslik fani va oʻqitish metodikasi tadqiqotlarining rivojlanishi bilan oʻquvchilarning muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun oʻrganilayotgan tildan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish gʻoyasi tobora ommalashib bormoqda. Mutaxassislar va til oʻqituvchilari noverbal muloqotning taʼsiridan tobora koʻproq xabardor boʻlmoqdalar. Agar noverbal muloqot tilga hamroh boʻlsa, koʻproq tushunishga erishish mumkin. Agar oʻqituvchining noverbal muloqoti yorqin va jonli boʻlsa, bu oʻquvchilarning darsda bilimlarni tushunishi va boshqarishi uchun foydali boʻladi, shuningdek, oʻquvchilarning eslab qolishlari ancha osonlashadi. Bu tadqiqotlarning barchasi oʻqituvchining koʻtarinki kayfiyatda va faol boʻlishi kerakligini koʻrsatadi. Shuningdek, mening fikrimcha, ushbu noverbal xususiyatlar aniqlanganda va mashq qilinganda, ular oʻqitish jarayonida samarali oʻzgarish yasaydi. Koʻpgina gʻarb olimlari sinfdagi noverbal muloqot oʻquvchilarning fanni tushunishi uchun oddiy oʻqitishdan koʻra ancha

muhimroq deb hisoblashadi. O'qituvchilarning yorqin tabassumi, rag'batlantiruvchi imo-ishorasi yoki ko'zlaridagi muloyim ifoda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilashning samarali vositasi bo'lishi mumkin, bu esa o'z navbatida sinfda o'qitishni yaxshilashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Андрианов М. Невербальная коммуникация. — М.: Институт общегуманитарных исследований, 2015.
2. Кененбаев Е.Т. Невербальная коммуникация в социальной жизни общества // CyberLeninka, 2019.
3. Мартынова Е.М. Невербальная коммуникация: теории и мнения // CyberLeninka, 2014.
4. Морозов В.П. Искусство и наука общения: невербальная коммуникация. — М.: Институт психологии РАН, 1998. (PDF)
5. Собирова Н. Н. Невербальная коммуникация // Проблемы современной науки и образования, 2021.
6. Hall J.A., Horgan T.G., Murphy N.A. Nonverbal Communication // Annual Review of Psychology. — 2019. — Vol. 70. — P. 271–294.
7. Hinde R. A. (ed.) Non-verbal Communication. — Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
8. Manusov V. Nonverbal Communication // The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy. — John Wiley & Sons, 2016.